

۵۵۲۴ ۸۰۷۴۷۰۲۴ : ک.م
۰۰۵ ۹۰۰۲۱۷۹ ۸۴۱۸۰۲۰۷

۱۰۱۷۳۲

دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ ایران اسلامی

عنوان

نقش کمپانی‌های تجاری در اقتصاد ایران عصر صفوی

استاد راهنما

دکتر نزهت احمدی

کتابخانه اساتید ارشد
سپتامبر ۱۳۸۸

استاد مشاور

دکتر مهدی فرهانی منفرد

۱۳۸۸ / ۲ / ۱۵

دانشجو

زهرا زارعیان جهرمی

اسفند ۱۳۸۷

۱۱۲۱۸۸

تقدیم به دو گوهر فرهیخته

پدر و مادر عزیزم

هم‌آنان که در وادی سرگردانی، خرد و نیکی را به من
آموختند و با شخصیت والایشان دوستی و صداقت را به من
تعلیم دادند.

چکیده

عصر صفویه یکی از مهم‌ترین ادوار در تاریخ ایران دوره‌ی اسلامی است که به علل متعددی از موقعیت ممتازی برخوردار می‌باشد مانند: رسمیت یافتن مذهب شیعه، برقرار شدن حکومت فراگیر در فلات ایران، رقابت‌های سیاسی - نظامی با ازبک‌ها و عثمانی‌ها، تقارن زمانی با رشد مناسبات تجارت بین‌المللی و تعامل با کمپانی‌های هند شرقی اروپا و غیره.

استیلای ترکان عثمانی بر شاه‌راه‌های عمده‌ی تجاری و بسته‌شدن راه‌های بازرگانی بین آسیا و اروپا، حکومت صفوی و دولت‌های اروپایی را بر آن داشت تا برای رهایی از این بن بست اقداماتی را انجام دهند. اروپایی‌ها راه تجارت دریایی را از طریق جنوب آفریقا و آسیای مرکزی در پیش گرفتند. در این راستا خلیج فارس به عنوان شاه‌راه مهم تجاری میان شرق و غرب مورد توجه عمده قرار گرفت.

پادشاهان صفوی از آغاز سلطنت خود تلاش می‌کردند تا با ایجاد روابط سیاسی و تجاری با اروپایی‌ها، حمایت آن‌ها را جلب کنند. علی‌رغم کوشش بسیار اروپایی‌ها در برقراری مناسبات بازرگانی با ایران، این امر تا به قدرت رسیدن شاه عباس اول، بنا به مسائل و مشکلات داخلی و درگیری با ازبک‌ها و عثمانی‌ها، رونق چندانی نیافت.

با ورود کمپانی‌های اروپایی به عرصه‌ی تجارت ایران، روابط سیاسی - تجاری ایران با دولت‌های اروپایی، در عصر حکومت شاه عباس اول، توسعه و گسترش یافت. در این میان کمپانی‌ها که تلاش عمده‌ای برای راه‌یابی به بازار ایران از طریق عقد قراردادهای تجاری و اخذ امتیازات ویژه از دربار صفوی انجام می‌دادند، برای خارج کردن رقبای تجاری خود به رقابت شدیدی با یکدیگر می‌پرداختند. علاوه بر آن، با تهیه‌ی مواد اولیه‌ی مورد نیاز صنایع تولیدی خود مانند ابریشم از ایران و ارسال اجناس صادراتی‌شان مانند ادویه به ایران، تسلط و نفوذ همه‌جانبه‌ای بر بازار ایران یافتند.

پژوهش حاضر بر آن است تا با تأکید بر نقش کمپانی‌ها، وضعیت اقتصاد ایران دوره صفوی را مورد بررسی قرار داده و اشاراتی به تعامل بازرگانان، دربار و مقامات حکومتی با کمپانی‌های اروپایی نیز صورت گیرد.

در این پژوهش از روش تحقیق تاریخی به صورت گردآوری مطالب، مطابقت، تحلیل و استنتاج از آن‌ها، بهره برده شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که سیاست‌های به کار گرفته شده از سوی کمپانی‌ها، مانند واردات اجناس متنوع، به تدریج زمینه‌ی تسلط سیاسی - تجاری دولت‌های متبوع آن‌ها را فراهم آورده و وابستگی اقتصادی ایران در دوره‌های بعد را به ارمغان آورد. هرچند که راه یافتن کالاها و اجناس ایرانی به بازارهای جهانی، منجر به شهرت ایران گردید. در عین حال ایران را از فواید تجارت بین‌المللی محروم ساختند.

کلید واژه: ایران، کمپانی، خلیج فارس، تجارت، بازار، رقابت، صفویه.

فهرست مطالب

مقدمه

فصل اول: فصل مقدماتی	۱
۱-۱: مسئله‌ی پژوهش	۲
۲-۱: مفاهیم و واژگان پژوهش	۵
۳-۱: پرسش‌های پژوهش	۵
۴-۱: فرضیات پژوهش	۶
۵-۱: شیوه‌ی پژوهش	۶
۶-۱: اهداف پژوهش و ضرورت آن	۶
۷-۱: پیشینه‌ی پژوهش	۷
۸-۱: بررسی و نقد منابع	۱۰
۸-۱-۱: منابع داخلی	۱۰
۸-۱-۲: سفرنامه‌ها	۱۳
فصل دوم: تاریخچه‌ی تجارت و راه‌های تجاری بین‌المللی در ایران	
(۷۰۰ ق. م - ۱۵۰۰ م / ۹۰۷ ه. ق.)	۲۳
۱-۲: تجارت پیش از اسلام (مسیر زمینی و دریایی تجارت ۱۶ ه. ق /	
۷۰۰ ق. م - ۶۵۲ م.)	۲۴
۲-۲: تجارت در دوره اسلامی (مسیر زمینی و دریایی تجارت ۹۰۷ - ۱۶ ه. ق /	
۱۵۰۰ - ۶۵۲ م.)	۲۷
۳-۲: تغییر الگوی سنتی تجارت	۳۰
فصل سوم: سیر تحول بازرگانی کمپانی‌های تجاری	۳۲

- ۳-۱: تفکرات اقتصادی حاکم بر اروپا در قرون (۱۵-۱۸م) ۳۳
- ۳-۱-۱: پیدایش مکتب سوداگری (مرکانتیلیسم) ۳۳
- ۳-۱-۱-۱: مرکانتیلیسم صنعتی و کشاورزی در فرانسه ۳۴
- ۳-۱-۱-۲: مرکانتیلیسم تجارتي در انگلیس ۳۵
- ۳-۱-۱-۳: مرکانتیلیسم تجارتي در هلند ۳۶
- ۳-۲: تشکیل کمپانی‌های هند شرقی ۳۷
- ۳-۲-۱: کمپانی هند شرقی انگلیسی ۳۷
- ۳-۲-۲: کمپانی هند شرقی هلندی ۴۱
- ۳-۲-۳: کمپانی هند شرقی فرانسوی ۴۵
- فصل چهارم: تجارت در دوره‌ی صفویه (داخلی و خارجی) ۵۰**
- ۴-۱: دوره‌ی رشد و رونق اقتصادی (پادشاهی شاه عباس اول ۱۰۳۸-۹۹۶ ه. ق / ۵۱
- ۴-۲: مشخصه‌های تجارت در دوره‌ی صفویه ۵۳
- ۴-۳: اقدامات و اصلاحات اقتصادی شاه عباس ۵۴
- ۴-۴: اقشار بازرگانان ۵۹
- ۴-۴-۱: آرامنه ۶۰
- ۴-۴-۲: یهودیان ۶۲
- ۴-۴-۳: هندی‌ها ۶۴
- ۴-۴-۴: مسلمان‌ها ۶۶
- ۴-۵: شهرهای عمده‌ی تجاری ۶۷
- ۴-۵-۱: بندرعباس (گمبرون) ۶۷

۶۷ ۲-۵-۴: کرمان
۶۸ ۳-۵-۴: لار
۶۸ ۴-۵-۴: شیراز
۶۹ ۵-۵-۴: اصفهان
۷۰ ۶-۵-۴: کاشان
۷۰ ۷-۵-۴: قزوین
۷۱ ۸-۵-۴: تبریز
۷۲ فصل پنجم: شروع فعالیت کمپانی‌ها در ایران
۷۳ ۱-۵: موقعیت جغرافیایی و اقتصادی خلیج فارس
۷۴ ۲-۵: پایگاه‌های تجاری کمپانی‌ها در خلیج فارس
۷۴ ۱-۲-۵: جزیره‌ی هرموز (هرمز)
۷۶ ۲-۲-۵: جزیره‌ی جاسک
۷۸ ۳-۲-۵: بندر گمبرون (بندرعباس)
۷۹ ۳-۵: مسیر خشکی تجارت کمپانی‌ها در ایران
۸۲ ۴-۵: ایجاد دفاتر نمایندگی تجاری
۸۴ ۱-۴-۵: بندرعباس (گمبرون)
۸۵ ۲-۴-۵: شیراز
۸۵ ۳-۴-۵: لار
۸۶ ۴-۴-۵: اصفهان
۸۷ ۵-۴-۵: کرمان

فصل ششم: فعالیت تجاری دو کمپانی انگلیسی و هلندی در عصر حکومت شاه

عباس اول (۱۰۳۸-۹۹۶ ه. ق / ۱۵۸۸-۱۶۲۹ م.) ۸۹

۱-۶: ورود کمپانی انگلیسی به بازار ایران و عقد قرارداد تجاری ۹۰

۲-۶: ورود کمپانی هلندی به بازار تجاری ایران ۹۴

۳-۶: فرامین صادر شده به کمپانی‌ها ۱۰۲

۴-۶: تأثیر امتیازات اعطائی به کمپانی‌ها در نظام بازار ایران ۱۰۷

۵-۶: شیوهی تجارت کمپانی‌ها ۱۱۲

۱-۵-۶: مبادله‌ی پایاپای ۱۱۲

۲-۵-۶: حمل و نقل کالا و مسافر ۱۱۷

فصل هفتم: رقابت‌ها و فعالیت‌های تجاری سه کمپانی هلندی، انگلیسی و فرانسوی

در عصر سلاطین متأخر صفوی (۱۱۳۵-۱۰۳۸ ه. ق / ۱۶۲۹-۱۷۲۲ م.) ۱۲۳

۱-۷: شیوهی تعامل کمپانی‌های تجاری با مقامات حکومت صفوی ۱۲۴

۲-۷: عصر حکومت شاه صفی (۱۰۵۲-۱۰۳۸ ه. ق / ۱۶۲۹-۱۶۴۲ م.) ۱۳۰

۳-۷: عصر حکومت شاه عباس دوم (۱۰۷۷-۱۰۵۲ ه. ق / ۱۶۴۲-۱۶۶۶ م.) ۱۳۸

۱-۳-۷: شروع تجارت پشم توسط دو کمپانی هلندی و انگلیسی ۱۴۶

۴-۷: ورود کمپانی فرانسوی به بازار ایران ۱۵۰

۵-۷: عصر حکومت شاه سلیمان (۱۱۰۵-۱۰۷۷ ه. ق / ۱۶۶۶-۱۶۹۴ م.) ۱۵۳

۱-۵-۷: ارتباط عوامل دو کمپانی انگلیسی و هلندی با حکام محلی کرمان

در تجارت پشم ۱۶۲

۲-۵-۷: قرارداد همکاری آرامنه و کمپانی انگلیسی ۱۶۶

۶-۷: عصر حکومت شاه سلطان حسین (۱۱۳۵-۱۱۰۵ ه. ق / ۱۶۹۴-۱۷۲۲ م.) ۱۶۹

- ۱۷۴ شروع اختلافات کمپانی هلندی با دربار صفوی ۶-۱-۷
- ۱۷۹ ورود هیئت فرانسوی و عقد قرارداد تجارتهی ۷-۷
- ۱۸۳ تجارت پشم در اواخر حکومت صفوی ۸-۷
- ۱۸۸ ارتباط کمپانی‌ها با ساحل‌نشینان خلیج فارس ۹-۷
- ۱۹۲ تأثیر شیوهی تجارت کمپانی‌ها بر اقتصاد ایران ۱۰-۷
- ۱۹۵ حملهی افغان‌ها و رکود اقتصادی حکومت صفوی ۱۱-۷

فصل هشتم: توصیف صنایع و میزان تأثیرپذیری آن از واردات کمپانی‌ها به ایران

- ۱۹۸ ۸-۱: صنعت نساجی
- ۲۰۹ ۸-۲: صنعت قالی‌بافی
- ۲۱۴ ۸-۳: صنعت صباغی و رنگرزی
- ۲۱۷ ۸-۴: صنعت مینیاتورسازی
- ۲۲۱ ۸-۵: صنعت سفال‌گری
- ۲۲۵ ۸-۶: صنعت شیشه‌گری و آینه‌کاری
- ۲۲۶ ۸-۷: صنعت تسلیحات نظامی

فصل نهم: صادرات و واردات کمپانی‌ها به ایران

- ۲۳۳ ۹-۱: واردات کمپانی‌ها به ایران
- ۲۳۴ ۹-۱-۱: منسوجات
- ۲۳۵ ۹-۱-۲: ادویه
- ۲۳۶ ۹-۱-۳: شکر
- ۲۴۰ ۹-۲: صادرات کمپانی‌ها از ایران

۲۴۰	۱-۲-۹: ابریشم
۲۴۲	۲-۲-۹: منسوجات و قالی
۲۴۳	۳-۲-۹: پشم
۲۴۵	۴-۲-۹: شراب
۲۴۶	۵-۲-۹: محصولات کشاورزی
۲۴۸	۶-۲-۹: اسب
۲۴۸	۷-۲-۹: مومیایی
۲۵۰	۳-۹: تجارت سکه
۲۵۶	نتیجه
۲۶۱	فهرست منابع و مآخذ
۲۷۵	ضمائم
۳۱۶	چکیده‌ی انگلیسی

فهرست جدول‌ها

- جدول شماره‌ی (۱-۶) اجناس وارداتی کشتی فان‌هاسدن هلندی به ایران ۹۷
- جدول شماره‌ی (۲-۶) اجناس صادراتی و وارداتی کمپانی هلندی در عصر حکومت شاه عباس اول ۹۸
- جدول شماره‌ی (۳-۶) فهرست اجناس مورد قبول ملایم بیگ (نماینده شاه عباس اول) ۹۹
- جدول شماره‌ی (۴-۶) قراردادهای منعقد شده توسط کمپانی انگلیسی ۱۰۵
- جدول شماره‌ی (۵-۶) قراردادهای منعقد شده توسط کمپانی هلندی ۱۰۶
- جدول شماره‌ی (۶-۶) قراردادهای منعقد شده توسط کمپانی فرانسوی ۱۰۷
- جدول شماره‌ی (۷-۶) میزان صادرات ابریشم کمپانی هلندی وانگلیسی از ایران در عصر حکومت شاه عباس اول (بر حسب عدل) ۱۱۵
- جدول شماره‌ی (۱-۷) میزان صادرات ابریشم کمپانی هلندی و انگلیسی از ایران در عصر حکومت شاه صفی بر حسب عدل ۱۳۴
- جدول شماره‌ی (۲-۷) صادرات و واردات کمپانی هلندی در زمان حکومت شاه عباس دوم ۱۳۹
- جدول شماره‌ی (۳-۷) میزان فروش کالاهای کمپانی هلندی در اصفهان ۱۴۳
- جدول شماره‌ی (۴-۷) میزان ابریشم صادراتی کمپانی انگلیسی و هلندی از ایران در عصر حکومت شاه عباس دوم (بر حسب عدل) ۱۴۴
- جدول شماره‌ی (۵-۷) میزان پشم صادر شده توسط دو کمپانی انگلیسی و هلندی از ایران در عصر حکومت شاه عباس دوم (بر حسب عدل) ۱۴۹
- جدول شماره‌ی (۶-۷) میزان فروش کالاهای کمپانی هلندی در اصفهان در عصر حکومت شاه سلیمان ۱۶۰

- جدول شماره‌ی (۷-۷) میزان صادرات ابریشم دو کمپانی هلندی و انگلیسی در عصر حکومت شاه سلیمان بر حسب عدل ۱۶۱
- جدول شماره‌ی (۸-۷) میزان پشم خریداری شده توسط دو کمپانی انگلیسی و هلندی در عصر حکومت شاه سلیمان (بر حسب عدل) ۱۶۳
- جدول شماره‌ی (۹-۷) پیش‌کش سالانه کمپانی هلندی به دربار صفوی ۱۷۱
- جدول شماره‌ی (۱۰-۷) میزان صادرات ابریشم کمپانی هلندی و انگلیسی در عصر حکومت شاه سلطان حسین (بر حسب عدل) ۱۷۲
- جدول شماره‌ی (۱۱-۷) میزان فروش کالاهای کمپانی هلندی در اصفهان ۱۷۳
- جدول شماره‌ی (۱۲-۷) میزان فروش کالاهای کمپانی هلندی در بندر عباس ۱۷۴
- جدول شماره‌ی (۱۳-۷) میزان صادرات دوکاهای طلایی توسط کمپانی هلندی از بندر عباس ۱۷۶
- جدول شماره‌ی (۱۴-۷) صادرات و واردات کمپانی هلندی در عصر حکومت شاه سلطان حسین ۱۷۸
- جدول شماره‌ی (۱۵-۷) میزان پشم صادر شده توسط دو کمپانی هلندی و انگلیسی در عصر حکومت شاه سلطان حسین (بر حسب عدل) ۱۸۴
- جدول شماره‌ی (۱-۹) اجناس وارداتی کمپانی‌ها به ایران ۲۳۹
- جدول شماره‌ی (۲-۹) میزان تخمینی ابریشم تولیدی ایران ۲۴۱
- جدول شماره‌ی (۳-۹) اجناس صادراتی کمپانی‌ها از ایران ۲۴۷

مقدمه

تشکیل حکومت صفوی در آغاز قرن دهم هجری و شانزدهم میلادی، نقطه‌ی عطفی در تاریخ ایران و اسلام به‌شمار می‌آید که به نوبه‌ی خود مسائل سیاسی و اقتصادی بین شرق و غرب جهان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. برپایی حکومت متمرکز و احیای قدرت سیاسی پس از سال‌ها حکومت ملوک الطوائفی و استقرار مذهب رسمی شیعه و تأسیس حکومت مبتنی بر آن، به این دوران ویژگی خاصی بخشیده است.

تأسیس حکومت صفوی به سرعت مناسبات سیاسی - تجاری منطقه‌ی غرب آسیا را به هم ریخت و وضعیت جدیدی ایجاد کرد. به‌وجود آمدن رقابت سیاسی - تجاری بین صفویان و ازبک‌ها در مرزهای شرقی و با عثمانی‌ها در صفحات غرب و شمال غرب، به منزله‌ی تهدید جاده‌ی ابریشم و مناسبات تجاری بود. این امر سبب گردید در حوزه‌ی تجارت خارجی معادلات و مناسبات جدیدی در دوره‌ی صفویه ظاهر گردد و آثار آن تا پایان حکومت آن‌ها در وضعیت اقتصاد تجاری ایران بر جای بماند.

این دوران که معاصر آغاز شکل‌گیری انقلاب صنعتی اروپا، افزایش تولید و کوشش تجار اروپا برای جذب بازارها بود، موجب گسترش تجارت اروپا با شرق گردید.

ورود اولین فرستادگان کمپانی‌های بازرگانی اروپایی به ایران در دوره‌ی شاه طهماسب حکایت از آن داشت که فرصت‌های جدید اقتصادی برای حکومت صفوی به وجود آمده است. از این رو صفویان به صورت مستمر وارد تعامل با کمپانی‌های هند شرقی اروپایی شدند تا به این وسیله ضمن تداوم بخشیدن به سیاست خارجی خصمانه‌ی خود نسبت به دو کانون سیاسی رقیب که از تجارت ابریشم به عنوان حربه‌ای سیاسی برای اعمال فشار اقتصادی به ایران بهره برداری می‌کردند، از مناسبات تجاری به عنوان عاملی در پیشبرد سیاست خارجی خود استفاده کنند. البته نباید از نظر دور داشت که شاهان صفوی با انحصار برخی کالاهای

مهم صادراتی مانند ابریشم، که قراردادهای کمپانی‌ها با دربار صفوی بر اساس مبادله با آن امضا می‌شد، نه تنها به‌عنوان یک کالای ارزشمند تجاری، بلکه به‌عنوان یک حربه‌ی سیاسی نیز استفاده می‌کردند و در طی فرمان‌ها و اعتبارنامه‌هایی که به نمایندگان خود می‌دادند، خواستار اتحاد با اروپایی‌ها برای مبارزه با دشمن مشترک، یعنی عثمانی، می‌شدند. بنابراین بررسی نقش کمپانی‌های اروپایی در اقتصاد این دوره اهمیت خاصی پیدا می‌کند؛ چرا که تاریخ اقتصادی ایران به نوعی با تجارت کمپانی‌ها عجین شده و پژوهش در تاریخ تجارت صفویه، بدون شناخت فعالیت کمپانی‌ها تقریباً امری غیر ممکن به نظر می‌رسد. لذا به علت اهمیت زمانی خاصی که همان شروع فعالیت آن‌ها در عصر حکومت شاه عباس اول می‌باشد، سعی شده با توجه به منابع موجود و اسناد و فرامین باقی مانده از این دوره و دیگر مآخذ، عملکرد کمپانی‌ها به عنوان مهم‌ترین شرکای تجاری ایران بررسی شود و اطلاعات به‌دست‌آمده مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. با توجه به اهمیت موضوع، این رساله در نه فصل به تبیین نقش کمپانی‌های اروپایی در اقتصاد ایران عصر صفوی پرداخته است. دامنه‌ی زمانی پژوهش نیز مطابق با سال‌های حکومت صفوی از زمان شاه عباس اول، تا سلطه‌ی افغان‌ها بر ایران (۱۱۴۱-۱۰۰۷ ه. ق / ۱۶۰۰-۱۷۲۹ م.) می‌باشد.

فصل نخست به مبانی پژوهش شامل مسئله‌ی پژوهش، طرح سوال و فرضیات، سوابق و پیشینه، شیوه‌ی پژوهش و بررسی و نقد منابع اختصاص یافته است. در فصل دوم به معرفی راه‌های تجاری بین‌المللی از جمله جاده‌ی ابریشم و شرح مختصری از تاریخچه‌ی تجارت در ایران از دوران پیش از اسلام و دوره‌ی اسلامی تا پایان حکومت تیموری و معرفی برخی محصولات تجاری مبادله شده در این دوران پرداخته شده است. در فصل سوم ابتدا به تفکرات اقتصادی حاکم بر اروپا در سده‌ی ۱۵-۱۸ م. که تأثیرگذار بر عملکرد کمپانی‌ها در مشرق زمین بوده اشاره شده و سپس به شرح چگونگی تشکیل کمپانی‌های هند شرقی انگلیسی،

هلندی، فرانسوی و فعالیت‌های تجاری - سیاسی آن‌ها در مشرق زمین پرداخته شده است. در فصل چهارم، ویژگی‌های تجارت داخلی و خارجی عصر صفوی، برخی اقدامات و اصلاحات شاه عباس اول جهت رونق اقتصادی، همچنین اقبال عمده بازرگانان و شهرهای عمده تجاری که در مسیر تجارت سیاحان و اروپائیان قرار داشته، معرفی شده‌اند. فصل پنجم، شروع فعالیت کمپانی‌ها و تأسیس پایگاه و دفاتر تجاری آن‌ها در خلیج فارس و برخی شهرها را بررسی می‌کند. فصل ششم به فعالیت تجاری دو کمپانی انگلیسی و هلندی در عصر حکومت شاه عباس اول پرداخته است. از این گذشته شیوه‌ی تجارت کمپانی‌ها در ایران را بررسی می‌کند. در فصل هفتم به رقابت‌ها و فعالیت‌های تجاری و گاهی نظامی - سیاسی کمپانی‌ها و ارتباط آن‌ها با دربار و مقامات حکومت صفوی و سیاست‌های به کار گرفته شده از سوی دربار صفوی با تکیه بر محصولات و مصنوعات تجاری مبادله‌شده، پرداخته شده است. فصل هشتم به تشریح و توصیف صنایع دستی ایران پرداخته و با معرفی اجناس و کالاهای متنوع تجاری کوشیده است تا تأثیر واردات اجناس کمپانی‌ها بر صنایع عصر صفوی را بررسی کند. فصل نهم علاوه بر تشریح و توضیح انواع اجناس وارداتی و صادراتی کمپانی‌ها از ایران، صادرات سکه از سوی دو کمپانی انگلیسی و هلندی و تأثیر آن بر اقتصاد عصر صفوی را نیز بررسی می‌کند.

صفحات پایانی پژوهش به نتیجه، منابع و مآخذ و ضمائم اختصاص یافته است. در بخش ضمائم، تعدادی عکس از قالب‌های معروف عصر صفوی که توسط کمپانی‌ها به خارج از کشور انتقال داده شده، آرم تجاری کمپانی‌ها، اسناد و فرامینی که در متن پژوهش مورد استفاده قرار گرفته، به عنوان نمونه ارائه شده است، سکه‌هایی که در معاملات خارجی به کار می‌رفت، همچنین سکه‌های نقره‌ی عصر شاهان صفوی و نقشه‌هایی از خلیج فارس با ترسیم شهرهای

ایران که مسیر عمده‌ی تجاری اروپایی‌ها و سیاحان بوده، آورده شده است که به درک بهتر مطالب کمک می‌کند.

بدون تردید پژوهش در زمینه‌ی تجارت کمپانی‌ها در ایران نمی‌توانست بدون اتکا به آثار منتشرشده به فارسی و لاتین سامان یابد. لذا به علت گستردگی کار، نگارنده با موانع و مشکلاتی رو به رو بوده است. در این زمینه پس از بررسی مقدماتی و فیش‌برداری کلی در خصوص تجارت کمپانی‌ها مطالبی نگاشته شده است. با توجه به این که برخی اسناد و منابع تاریخی مربوط به تجارت با کمپانی‌های اروپایی، در بایگانی آرشیو کمپانی‌ها در خارج از ایران می‌باشد و امکان دسترسی به آن‌ها هم علی‌رغم تلاش‌های بسیار نگارنده وجود نداشته است، به همین منظور برخی از نامه‌ها و اسنادی که در متن مورد استفاده قرار گرفته و تعدادی از آن‌ها نیز که در بخش ضمایم ارائه گردیده است، به صورت جسته‌گریخته از بعضی کتب تاریخی از قبیل اسناد و مکاتبات تاریخی ایران که به همت دکتر عبدالحسین نوایی، دکتر جهانگیر قائم مقامی و نصرالله فلسفی گردآوری شده و چند مقاله‌ی دیگر، برداشت شده است. موانع دیگر مربوط به منابع لاتین بوده که اکثراً با نثر قرن ۱۷م. به نگارش در آمده و در نگارش و درک عبارات موجود هم دشواری‌هایی موجود بوده است. نگارنده برای یافتن یکی از این منابع به ناچار به کلیسای وانک در اصفهان مراجعه کرده که در این زمینه از همکاری مسئولین محترم کتابخانه‌ی کلیسا کمال تشکر و قدردانی را دارد.

بر خود لازم می‌دانم از تمام کسانی که در انجام این رساله مرا یاری رسانده‌اند، سرکار خانم دکتر نزهت احمدی که راهنمایی رساله‌ی حاضر را بر عهده داشتند و در مراحل مختلف کار از راهنمایی‌ها و اطلاعات ارزنده‌ی ایشان بهره‌مند بوده‌ام، جناب آقای دکتر مهدی فرهانی منفرد مشاور محترم این رساله که از نقطه نظرات ایشان استفاده نموده‌ام، جناب آقای دکتر

بحرانی پور مدرس دانشگاه شهید چمران اهواز که از آغاز کار با ارائه‌ی نظرات ارزشمندشان
مرا در پیشبرد این رساله یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.
هم‌چنین از مسئولین محترم کتابخانه‌های ملی و دانشگاه شیراز و کلیه‌ی همکارانی که
در ترجمه‌ی متون لاتین مرا یاری نمودند، به خصوص از آقایان حیدری و مدنی که ترجمه‌ی
متون فرانسوی را بر عهده داشتند، خانم قناعتیان، خانم زارعی و دیگر دوستان سپاس‌گزاری
می‌نمایم. توفیق روزافزون همه این عزیزان را آرزومندم.

فصل اول

فصل مقدماتی

۱-۱: مسئله پژوهش

اقتصاد یکی از عمده‌ترین مسائل حیاتی در هر دوره‌ی تاریخی است که ارتباط مستقیم با اوضاع سیاسی هر جامعه دارد. در ابتدای روی کار آمدن حکومت نوپا نابسامانی‌های اقتصادی کاملاً مشهود است. اما بنا بر توان دولت‌ها و اقتدارشان و نیز سیاست‌های محوری آن‌ها، ممکن است به مرور از نواقص آن‌ها کاسته شود. اکثر فرمان‌روایان نیز کوشیده‌اند تا در عرصه بین‌المللی، این نظام را به رشد و تعالی برسانند. استیلای ترکان عثمانی بر قسطنطنیه و بسته شدن راه تجارت اروپا با مشرق زمین به علل فتوحات عثمانی در اروپای شرقی، دریافت عوارض گمرکی سنگین از تجار اروپایی، عصر امپراطوری‌ها و رقابت‌های استعماری - اکتشافی، مقرون به صرفه بودن حمل و نقل دریایی باعث گردید تا دولت‌های اروپایی برای تجارت با مشرق زمین، متوجه مسیرهای دریایی خلیج فارس گردند. از این رو ایران که نقش واسطه‌ی تجارت بین شرق و غرب را ایفاء می‌کرد، مورد توجه اروپائیان قرار گرفت.

شاخص‌های اقتصاد در این پژوهش عبارتند از: تجارت داخلی، تجارت خارجی.

پس از تشکیل حکومت صفویه، شاهان صفوی تلاش می‌کردند تا با ایجاد امنیت، ثبات سیاسی و انجام برخی اصلاحات، اوضاع اقتصادی را نیز سر و سامان بخشند. در آغاز حکومت صفویه، با برقراری امنیت در سرتاسر ایران دولت پرتغال برای تجارت با مشرق زمین و ایران وارد آب‌های خلیج فارس شده و نمایندگی‌های خود را در جزایر و بنادر خلیج فارس تأسیس کردند.

دوره‌ی شاه عباس اول و سیاست تجاری مشهور او که بهترین نمونه آن، ایجاد شبکه‌ی وسیعی از کاروان‌سراها و تضمین امنیت مسیرهای تجاری بود، منجر به گسترش روابط تجاری بازرگانی با دولت‌های اروپایی مانند: هلند، انگلیس و فرانسه گردید. این نکته را نیز باید در نظر

گرفت که خلیج فارس، جزایر و بنادر آن نقش فعالی در سیاست‌های اقتصادی حکومت‌های ایرانی داشته است.

در سال ۱۰۰۸ ه. ق / ۱۶۰۰ م. به فرمان ملکه‌ی انگلیس (الیزابت)^۱، شرکتی برای تجارت با هند به نام کمپانی هند شرقی انگلیسی تأسیس شد. ادوارد کاناک^۲، نماینده‌ی کمپانی انگلیسی برای عقد قرارداد تجاری وارد ایران شد.

دولت هلند که از اواسط قرن ۱۰ ه. ق / ۱۶ م. وارد عرصه‌ی تجارت مشرق زمین شد، پس از تشکیل کمپانی بزرگ و مقتدری موسوم به کمپانی هند شرقی هلند، برای گشودن باب مناسبات تجاری متوجه خلیج فارس و ایران گردید. در عصر حکومت شاه عباس اول، نماینده‌ی این کمپانی، ویس نیخ^۳، برای برقراری ارتباط تجاری وارد ایران گردید.

ایجاد نمایندگی و عقد قرارداد تجاری از اولین اقدامات این دو کمپانی بود. به دنبال آن در شهرهای مختلف اصفهان، بندرعباس و شیراز اقدام به تأسیس نمایندگی کردند که در حقیقت نوعی پایگاه تجاری - سیاسی محسوب می‌شد. این امر پیامدهایی از قبیل: نظارت بر صادرات و واردات ایران، تسلط بر بازارهای داخلی و باراندازهای خلیج فارس را به دنبال داشت. علاوه بر آن، دو کمپانی مذکور به رقابت با یکدیگر می‌پرداختند و با ورود کالاهای بسیار به ایران و قیمت‌گذاری اجناس، خسارات هنگفتی به رقیب خود و بازار داخلی وارد می‌آوردند که منجر به اشباع بازار و کاهش قیمت محصولات داخلی می‌گردید.

سیاست‌های مدبرانه‌ی شاه عباس اول و تسلط وی بر تجارت داخلی و خارجی (انحصار درباری فروش ابریشم) باعث شده بود که سیاست‌های اعمال شده از سوی این دو کمپانی، تأثیرات نامطلوبی بر اقتصاد ایران نداشته باشد. اما بعد از شاه عباس چنان‌که از سوی دربار

1 - Elizabt

2 - Edward Connock

3 - Huybert Visnich